

УДК 316.344.23

С. А. Харчук,

к. е. н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій,

Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

S. A. Kharchuk,

PhD of economics, associated professor of the department of economy of enterprises and corporations,

The Vinnytsa educational and scientific institute of economics, Ternopil national economic university

CURRENT STATE AND THE MAIN DIRECTIONS OF IMPROVING THE LIFE STANDARD

У статті досліджено сучасний стан рівня життя населення в умовах трансформаційних перетворень економіки України. Запропоновано основні перспективні напрями та заходи щодо підвищення рівня життя населення, а також проаналізовано динаміку показників індексу розвитку людського потенціалу. Визначено напрями діяльності з підвищення рівня життя населення.

The article considers the current state of the population's life standard in conditions of economic transformations in Ukraine. The main prospects and measures of improving the life standard are proposed. The dynamics of indices rate of the human potential development is analyzed. The actions to improve the life standard of the population are defined.

Ключові слова: рівень життя, індекс розвитку людського потенціалу, населення, ринок праці, зайняте населення.

Keywords: life standard, index of human potential development, population, labour market, employed population.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах трансформаційних перетворень Україна буде економічні відносини з орієнтацією на міжнародні стандарти. Одним із показників ефективності такої економіки є високий рівень життя населення та забезпечення його зростання. Оскільки основною складовою рівня життя населення є матеріальне становище громадян, тому надзвичайно важливими є наукові дослідження, пов'язані з теоретичними та практичними аспектами доходів і життєвого рівня, відслідковуванням тенденцій у їх зміні з метою своєчасного коригування механізму реалізації політики, щодо підвищення рівня життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Різні аспекти рівня життя населення досліджувалися вітчизняними і закордонними вченими: О. І. Амошею, Д. П. Богинею, П. Т. Бубенко, М. І. Долішнім, В. В. Онікієнком, С. І. Дорогунцовим, В. С. Пономаренком, М. О. Кизимом, Е. М. Лібановою, С. Валентеєм, А. Дауренбековим, В. Ф. Майєром, В. М. Жеребіним, Т. С. Клебановою, О. В. Кузнєцовою, В. О. Мандибурою, О. В. Горшеніна, Н. М. Рімашевською, О. Ф. Новиковою, В. Я. Райциним, О. С. Суриковим та ін. Разом з тим, слід зазначити, що питання аналізу рівня життя населення в умовах реформування економіки України є недостатньо висвітленими у вітчизняній економічній літературі, а зарубіжні розробки вимагають адаптації до реалій сучасної економіки з урахуванням її специфіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначення основних перспективних напрямів щодо підвищення рівня життя населення на сучасному етапі розвитку економіки України, а також дослідження Індексу розвитку людського потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз наукових досліджень показав, що серед вчених немає єдиної думки щодо визначення поняття "рівень життя". Різні вчені трактують цю категорію залежно від об'єкта і предмета свого дослідження. Загалом можна виокремити два підходи до визначення поняття "рівень життя". На думку Горшеніна О.В., рівень життя населення – це рівень добробуту населення, споживання благ і послуг, сукупність умов і показників, що характеризують досягнутий рівень благополуччя [1, с. 131].

На переконання Мандибурі В.О. рівень життя характеризує досягнутий на визначений проміжок часу в суспільстві ступінь задоволення різноманітних потреб населення (фізичні, соціальні, інтелектуальні, духовні, політичні), включаючи реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення умов життєдіяльності населення [6, с. 5] та інших.

За визначенням ООН, рівень життя – це сукупність таких показників: здоров'я, в тому числі демографічні умови, їжа, одяг, фонди споживання і нагромадження, умови праці, освіта, в т. ч. письменність, житло, включаючи його благоустрій, соціальне забезпечення, тощо.

Для характеристики рівня життя ООН використовує такий показник, як "індекс розвитку людського потенціалу" (ІРЛП), який застосовується з 1990 року як незалежний емпірично обґрунтований аналіз основних питань, тенденцій та політики в сфері розвитку. Крім того Індекс людського розвитку, розташовує визнані у світі країни і території в порядку їх досягнень у царині людського розвитку. Він включає в себе: тривалість життя населення – 25-85 років; рівень освіти – 0-100% (кількість років, які провів в режимі навчання після 15 років середній громадянин); обсяг ВВП на душу населення від 200 до 4000 \$ США; ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людини.

Проаналізуємо динаміку показників індексу розвитку людського потенціалу в 1990-2014 роках (табл. 1).

Таблиця 1.

Динаміка показників індексу розвитку людського потенціалу в 1990-2014 роках

Роки	Країни за Індексом людського розвитку					
	Європа та Центральна Азія	Грузія	Росія	Білорусія	Литва	Україна
1990	0,701	-	0,73	-	0,732	0,714
2000	0,709	-	0,713	-	0,756	0,673
2005	0,743	0,713	0,753	0,73	0,802	0,718
2006	0,75	0,719	0,761	0,743	0,806	0,725
2007	0,757	0,732	0,77	0,756	0,81	0,732
2008	0,762	0,73	0,778	0,768	0,813	0,736

2009	0,762	0,732	0,777	0,78	0,809	0,728
2010	0,766	0,735	0,782	0,785	0,81	0,733
2011	0,769	0,74	0,784	0,789	0,814	0,737
2012	0,771	0,745	0,788	0,793	0,818	0,74
2013	0,736	0,741	0,777	0,785	0,831	0,733
2014	0,738	0,744	0,778	0,786	0,834	0,734

Джерело: Сформовано автором на підставі звіту ООН з розвитку людського потенціалу

За звітом ООН з розвитку людського потенціалу в 2014 році (всього досліджувалося 187 країн) Україна належить до країн із дуже високим індексом людського розвитку і посідає 83 сходинку із індексом 0,734. Для порівняння, у 2005 році Україна посідала 78 сходинку із ІРЛП – 0,718.

Головною причиною вразливості українців експерти називають "абсолютно необґрунтовану соціальну і економічну нерівність" та "паралельне існування в Україні двох світів". Поряд із цим, високий рівень монополізації економіки та відсутність розвинутої соціальної інфраструктури суттєво підвищують вразливість громадян. Освіта – єдина в Україні перевага серед складових індексу людського розвитку країни. 3-поміж проявів вразливості можна назвати підвищену смертність, бідність, недоступність основних соціальних послуг, соціальне відторгнення.

Проте не тільки українці мають привід замислитися. Уповільнення темпів людського розвитку відбувається в усіх регіонах планети. Фінансові кризи, стихійні лиха і збройні конфлікти, коливання цін на харчі гальмують розвиток людини. Більшість населення світу не охоплено комплексними формами соціального захисту, такими як пенсії та страхування від безробіття.

Відповідно до конвенції Міжнародної організації праці кожна людина має право на такий життєвий рівень (включаючи продукти харчування, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування), який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її та її родини, а також право на забезпечення в разі безробіття, непрацездатності, втрати годувальника і т. ін. У кожній країні ці права реалізуються на основі національної концепції рівня життя.

Згідно зі статтею 48 Конституції України "кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло" [3].

В сучасних умовах розвитку економіки визначальним чинником, що впливає на рівень життя населення, є економічна ситуація, що склалася в країні сьогодні, системний аналіз якої дає змогу зрозуміти реальну масштабність макроекономічних диспропорцій, що виникли внаслідок інфляційних потрясінь, і які в умовах кризового стану економіки призвели до значних втрат життєвого рівня населення України.

Слід також зазначити, що характерним показником, який впливає на рівень життя населення України відображається в основних тенденціях на ринку праці. Проведений аналіз дає підставу стверджувати, що рівень економічної активності населення знизився, з 64,9% у 2013 році до 62,4 % у 2014 році. У тому числі серед осіб працездатного віку цей показник знизився з 72,9% у 2013 році до 71,4% у 2014 році.

Чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років, у порівнянні з 2013 роком, зменшилася на 1,2 млн осіб та у 2014 році становила 18,1 млн осіб. Кількість зайнятих осіб працездатного віку становила 17 млн 188 тис. осіб (у 2013 році – 17 млн 889,4 тис. осіб).

Рівень зайнятості населення знизився з 60,2% у 2013 році до 56,6% у 2014 році. Зниження рівня зайнятості відбулося в усіх регіонах. Рівень зайнятості серед працездатних осіб становив 64,5% (у 2013 році – 67,3%).

У 2014 році серед міського населення чисельність зайнятих скоротилася майже на 500 тис. осіб та становила 12,8 млн осіб. Серед осіб працездатного віку, які проживають у міських поселеннях цей показник зменшився на 286 тис. осіб і становив 12,3 млн осіб. Рівень зайнятості у міських поселеннях скоротився з 58,8% до 56,9%. Серед осіб працездатного віку скоротився з 67,1% до 65,5%.

У сільській місцевості чисельність зайнятих зменшилася на 741 тис. осіб та становила 5,3 млн осіб. Серед осіб працездатного віку чисельність зайнятих зменшилася на 415 тис. осіб і становила 4,9 млн осіб. Рівень зайнятості у сільській місцевості скоротився з 63,4% до 55,9%. Серед осіб працездатного віку цей показник зменшився з 67,6% у 2013 р. до 62,0% у 2014 р.

Чисельність зайнятих жінок у 2014 році зменшилася на 611 тис. осіб і становила 8,7 млн осіб. Серед жінок працездатного віку цей показник скоротився на 232 тис. осіб і становив 8,2 млн осіб. Рівень зайнятості скоротився з 55,3% у 2013 р. до 51,9% у 2014 р. Серед жінок працездатного віку рівень зайнятості знизився з 63,7% до 61,1%.

У 2014 році чисельність зайнятого населення серед чоловіків зменшилася на 630 тис. осіб і становила 9,4 млн осіб. Серед осіб працездатного віку чисельність зайнятих чоловіків зменшилася на 470 тис. осіб і становила 9,0 млн осіб. Рівень зайнятості серед чоловіків скоротився з 65,6% до 61,8%. Серед чоловіків працездатного віку рівень зайнятості скоротився з 70,8% до 67,8%.

Кількість працюючих, переведених з економічних причин на неповний робочий день (тиждень) у I кварталі 2015 року зменшилася на 88,5 тис. і становила 559,4 тис. осіб, або 6,8% працівників. Зменшення працюючих у скороченому режимі відбулося у більшості регіонів, за винятком, Дніпропетровської, Київської, Полтавської, Сумської та Харківської областей. Найбільш поширеною ця форма зайнятості була у Полтавській, Донецькій, Сумській та Луганській областях, де у скороченому режимі працювало від 10,2 до 16,9 відсотків працівників.

Серед працюючих у режимі скороченого робочого часу у I кварталі 2015 року, половину становили працівники підприємств промисловості (13,2% штатних працівників зайнятих у цьому виді діяльності), кожен третій – це працівник на транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності (переважно, це складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту), а також кожен десятий працюючий на будівництві та зайнятий у професійній, науковій та технічній діяльності.

Протягом січня-травня 2015 року роботодавці проінформували державну службу зайнятості про заплановане масове вивільнення 111,3 тис. працівників, що на 21,2 тис. осіб більше, ніж у відповідному періоді минулого року. Найбільше вивільнення працівників у Львівській, Одеській, Харківській, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Донецькій та м. Києві (від

5,1 тис. до 28,6 тис. осіб). Серед осіб, попереджених про вивільнення, найбільшу частку становлять працівники сфери державного управління та обов'язкового соціального страхування (29%), фінансової та страхової діяльності (10%), переробної промисловості (10%).

Чисельність безробітних у 2014 році, у порівнянні з 2013 роком, збільшилася на 337 тис. осіб і становила 1,8 млн осіб. Кількість безробітних працездатного віку становила 1 млн 847 тис. осіб (у 2013 році – 1 млн 510 тис. осіб).

Рівень безробіття населення, визначений за методологією Міжнародної організації праці (МОП), зріс з 7,3% до 9,3% економічно активного населення. Зростання рівня безробіття відбулося в усіх регіонах. Серед осіб працездатного віку рівень безробіття зріс з 7,8% до 9,7%.

Чисельність безробітних серед міського населення збільшилася на 257,2 тис. осіб і становила 1,3 млн осіб. Серед міського населення працездатного віку цей показник збільшився на 256,8 тис. осіб і становив 1 289 тис. осіб. Рівень безробіття (визначений за методологією МОП) серед міського населення зріс з 7,2% до 9,2%. Серед осіб працездатного віку зріс з 7,6% до 9,5%.

Серед мешканців сільської місцевості чисельність безробітних збільшилася на 80 тис. осіб і становила 558 тис. осіб. Рівень безробіття серед мешканців сільської місцевості зріс з 7,3% до 9,5% економічно активного населення. Серед осіб працездатного віку рівень безробіття зріс з 8,2% до 10,2%.

Чисельність безробітних жінок у 2014 році зростає, порівняно з відповідним періодом минулого року, майже на 79 тис. осіб та становила 709,4 тис. осіб. Серед осіб працездатного віку чисельність безробітних жінок зростає на 78,6 тис. осіб і становила 709,0 тис. осіб. Рівень безробіття серед жінок (визначений за методологією МОП) зріс з 6,3% до 7,5%. Серед жінок працездатного віку цей показник зріс з 7,0% до 8,0%.

Чисельність безробітних чоловіків у 2014 році зростає на 258 тис. осіб до 1,1 млн осіб. Рівень безробіття серед чоловіків становив 10,8% економічно активного населення (у 2013 р. – 8,1%). Серед чоловіків працездатного віку рівень безробіття зріс з 8,5% у 2013 р. до 11,2% у 2014 р.

Кількість безробітних, зареєстрованих в центрах зайнятості, станом на кінець травня 2015 року становила 469,4 тис. осіб, що на 3% більше, ніж на кінець травня 2014 року. Зростання кількості зареєстрованих безробітних відбулося у 16 регіонах.

Сучасний виклик ринку праці посилює зростання інфляції, а також зменшення обсягів прямих іноземних інвестицій, розірвання виробничої кооперації, обмеження ринків збуту та очікування масових звільнень працівників в реальному секторі економіки, передусім на Сході.

І саме досвід ООН дуже сильно стане в пригоді в цій ситуації. Уже залучено технічну місію МОП, яка спирається на досвід ООН у подоланні повосенних наслідків у інших країнах, щоб надавати допомогу для максимального сприяння зайнятості та визначення найбільш ефективних для інвестування сфер економіки регіонів.

Отже сучасний стан рівня життя населення на протязі певного періоду часу бажає бути кращим. Тому в Україні було прийнято "Стратегію демографічного розвитку України на 2006-2015 роки", основним завданням якої є покращення якості життя населення України і покращення якості власне самого населення, подолання демографічної кризи, поліпшення якості життя населення та збереження духовного потенціалу. Тому Стратегія побудована на сприянні природному

відтворенню та збільшенню кількості та якості саме українського населення. Звичайно, це не означає повної відмови від міграції, але пріоритет належить сприянню поверненню в Україну української діаспори, насамперед трудової міграції останніх років. А також залученню тільки тих мігрантів, які насправді принесуть користь Україні та українському народу [8].

Головна особливість Стратегії полягає в тому, що її затверджено як пріоритетну державну програму. Тобто тепер всі державні програми повинні при своїй розробці проходити перевірку на предмет сприяння/несприяння Стратегії демографічного розвитку України на 2006-2015 роки.

Крім того, Мінсоцполітики уже розробило низку законодавчих актів, а спільно з провідними вченими – Програму створення робочих місць та стабілізації зайнятості у Донецькій та Луганській областях до 2017 року. Вагомє місце в програмі відведено заходам щодо відновлення життєдіяльності територій після реструктуризації вугільної галузі та створенню нових місць для майже 22 тис. шахтарів та збереження зайнятості працівників на понад 1300 об'єктах соціальної інфраструктури. Це інновація в сфері реструктуризації зайнятості та розвитку трудового потенціалу Донбасу.

Заслугує уваги польський досвід розв'язання проблеми, щодо підвищення рівня життя населення. Операційною програмою “Людський капітал”, яка була частиною Стратегії розвитку Польщі на 2007 – 2013 рр., головною метою визначено підвищення рівня і якості життя населення Польщі, а до пріоритетів віднесено: зростання конкурентоспроможності та інноваційності економіки; покращання фізичної та суспільної інфраструктури; зростання рівня зайнятості, розвиток людського та соціального капіталу; розвиток і підтримка сфери охорони здоров'я; інвестиції в освіту та інфраструктуру освітньої сфери; підвищення якості освітніх послуг, їх відповідності потребам ринку праці; здійснення ефективної міграційної політики; промоція професійної мобільності працюючих.

Поряд із збільшенням витрат на освіту, професійну перепідготовку та розвиток культури, було поступово зменшено базу оподаткування на величину витрат на розвиток людського капіталу, надання кредитів на освіту, збільшення державних витрат на дослідницькі проекти. Загалом для реалізації програми “Людський капітал” на 2007-2013 рр. було передбачено фінансування у розмірі понад 9,7 млрд євро для підтримки освіти, боротьби з безробіттям і суспільною ізоляцією, ліквідації гендерної нерівності.

Сучасна держава може стійко розвиватися тільки за умови, якщо її економічна політика спрямована на поліпшення рівня життя населення, розширення їх можливостей формувати власне майбутнє. Для цього необхідно не тільки збільшувати доходи населення, а й поліпшувати багато інших компонентів рівня життя громадян: створювати реальну рівність для здобуття освіти і працевлаштування; забезпечувати рівні можливості для чоловіків та жінок; високий рівень медичного обслуговування; якісне харчування й ін.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Основними перспективними напрямками та заходами щодо підвищення рівня життя населення повинні бути: скорочення бідності та загальне підвищення рівня життя населення; розвиток ринку праці та забезпечення умов гідної праці; розробка та впровадження державних мінімальних соціальних програм, які повинні бути спрямовані на фінансове забезпечення основних конституційних прав громадян, зміцнення фінансової бази та збереження єдиного соціального простору у розрізі областей, районів та інших адміністративних одиниць; розвиток програм державно-приватного партнерства у подальшій перспективі це дасть змогу підвищити рівень життя населення та задовільнити суспільні та економічні потреби людини. Насамперед необхідно забезпечити ухвалення відповідної нормативно-правової бази, розробити чіткий механізм фінансування і координації виконання державних програм з охорони здоров'я, освіти, державної підтримки малозабезпечених сімей і сімей з дітьми, програми надання житлових субсидій, регулювання міграційних процесів, забезпечення молоді житлом.

Заходи цього напрямку дій потребують значного фінансування та матимуть позитивний ефект лише у довгостроковій перспективі, проте результатом їх запровадження буде забезпечення вищого рівня життя населення. Реалізація викладених вище заходів дозволить забезпечити високий рівень життя населення у регіонах та в державі загалом.

Література

1. Горшенина Е. В. Региональные экономические исследования: теория и практика : монография / Е. В. Горшенина. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2009. – 203 с.
2. Звіт ООН з розвитку людського потенціалу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/publications-and-reports>.
3. Конституція України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>
4. Красномоєць В. А. Аналіз підходів до трактування рівня життя населення / В. А. Красномоєць // Соціально-трудові відносини : теорія та практика. Збірник наукових праць. – К. : КНЕУ, 2014. – № 1(7). – С. 132-137.
5. Лук'янченко О. О. Формування системи моніторингу якості життя населення міст / О. О. Лук'янченко, В. Г. Сєвка // Економіка будівництва і міського господарства. – 2012. – Т. 8. – №3. – С. 219-226.
6. Мандибур В. О. Рівень життя населення та механізми його регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук / В. О. Мандибур; Національна академія наук України. – К., 1999. – 36 с.
7. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення : механізм державного регулювання : монографія / О. А. Мельниченко. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ "Магістр", 2008. – 232 с.
8. Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. N 879 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>
9. Холодок С. І. Оцінка рівня життя населення в Україні / С. І. Холодок, С. М. Лисенко // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. У 2-х томах. – Т.2. – Красноармійськ : КІП ДонНТУ, 2011. – 363 с.

References.

1. Gorshenina, E. V. (2009), *Regional'nye jekonomicheskie issledovanija: teorija i praktika* [Regional economic research: theory and practice], Tver. gos. un-t, Tver', Russia, p. 203.
2. Zvit OON z rozvytku liudskoho potentsialu, [Online], available at: <http://www.un.org.ua/publications-and-reports>.
3. Konstytutsiia Ukrainy, [Online], available at: <http://rada.gov.ua>
4. Krasnomovets, V. A. (2014), “Analiz pidkhodiv do traktuvannia rivnia zhyttia naselennia”, *Sotsialno-trudovi vidnosyny : teoriia ta praktyka. Zbirnyk naukovykh prats*, KNEU, vol. 1(7), p. 132-137.
5. Lukianchenko, O. O. And Sievka, V. H. (2012), “Formuvannia systemy monitorynhu yakosti zhyttia naselennia mist”, *Ekonomika budivnytstva i miskoho hospodarstva*, vol. 8, no.3, pp. 219-226.
6. Mandybura, V. O. (1999), “Riven zhyttia naselennia ta mekhanizmy yoho rehuliuвання”, Ph.D. Thesis, Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Kyiv, Ukraine, p.36.
7. Melnychenko, O. A. (2008), *Pidvyshchennia rivnia ta yakosti zhyttia naselennia : mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання* [Raising the level and quality of life: the mechanism of state regulation], Vyd-vo KharPI NADU "Mahistr", Kh., Ukraine, p.232.
8. Pro zatverdzhennia Stratehii demohrafichnoho rozvytku v period do 2015 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.06.2006. N 879, [Online], available at: <http://rada.gov.ua>
9. Kholodok, Ye. I. And Lysenko, S. M. (2011), “Otsinka rivnia zhyttia naselennia v Ukraini”, *Aktualni problemy ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku rehionu: zbirnyk materialiv vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii*, vol.2, KPI DonNTU, Krasnoarmiisk, Ukraine, p.363.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2015 р.

ТОВ "ДКС Центр"